

Аграрна політика та сільський розвиток

УДК 338.43

Л. В. Тарасович

к.е.н., доцент

Житомирський національний агроекологічний університет

ПАРАДИГМАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Охарактеризовані особливості, що формують систему соціально-економічних відносин у сільській місцевості. Розкриті наукові підходи до визначення сільської економіки. Поглиблено трактування сільської економіки у контексті бінарності її змістовного наповнення. Концептуально обґрунтовано роль сільської економіки як домінуючої складової сільського розвитку. Акцентовано увагу на необхідності переходу від агроцентричної моделі розвитку сільських територій до політики людиноцентризму, в якій ключове місце належить сільській економіці, багатофункціональний розвиток якої забезпечує передумови і можливості підвищення якості життя населення. Обґрунтовано прерогативність сільської економіки у сучасному науково-методологічному базисі формування стратегічних імперативів сільського розвитку в Україні.

Ключові слова: сільська економіка, сільський розвиток, сільські території, сільське населення, якість життя.

Постановка проблеми

Адаптація до вимог світових економічних процесів виступає передумовою розробки та імплементації концептуально нових механізмів господарювання. Соціально-економічні, демографічні, екологічно-просторові глобальні трансформації зумовлюють необхідність зміни поглядів на роль сільської економіки у забезпеченні продовольчої безпеки країни, становленні високих стандартів якості життя сільського населення та формуванні соціально-економічного потенціалу сільських територій.

Кількісні та якісні ознаки докорінних перетворень в Україні нині стосуються переважно проблем економіки сільського господарства, а щодо питання сільської економіки, визначення її ролі у забезпеченні зрівноваженого розвитку сільських територій, то увага науковців посилилася лише нещодавно. Слід підкреслити, що ключовою ціллю «Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки» є покращення якості життя у сільській місцевості й розвиток інфраструктури і послуг, спрямованих на утримання виробників та залучення кваліфікованих робітників і менеджерів, з метою підтримання життєво важливої економіки у найбільш вразливих сільських районах, де сільське господарство є головним джерелом доходів [3]. З огляду на це, обґрунтування концепту сільської економіки у контексті визначення її місця й ролі у сільському розвитку визначає актуальність та своєчасність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукову школу і теоретико-методологічну парадигму сільського розвитку в Україні та зокрема сільської економіки сформували відомі вітчизняні дослідники О. Бородіна, О. Булавка, Ю. Губені, В. Дієсперов, В. Зіновчук, Т. Зінчук, А. Ключник, І. Кравчук, Н. Куцмус, Ю. Лупенко, А. Малиновський, О. Павлов, І. Прокопа, К. Прокопишак, П. Саблук, О. Скидан, В. Ткачук, М. Хорунжий, Л. Шепотько, В. Юрчишин та ін. [1; 4–13]. Наукові праці вказаних дослідників визнані вітчизняними і зарубіжними економістами-аграрниками. Водночас, теоретико-методологічне обґрунтування сутності та ролі сільської економіки в умовах процесів глобалізації і формування в Україні соціально-орієнтованої економіки залишається надзвичайно актуальною проблемою й потребує подальших наукових досліджень.

Мета, завдання та методика дослідження

Метою дослідження є обґрунтування сутності та ролі сільської економіки як домінуючої складової сільського розвитку в умовах глобальних трансформацій. Об'єктом дослідження – процес формування концепту сільської економіки у сучасних умовах. Теоретико-методологічною основою дослідження є системний підхід до вивчення соціально-економічних явищ та процесів, що відбуваються у контексті розвитку сільської економіки в умовах глобальних трансформацій, а також концепції та погляди сучасних науковців, які досліджують проблему сільського розвитку. У процесі дослідження використано такі наукові методи: абстрактно-логічний, зокрема прийоми індукції та дедукції, аналогії та співставлення, операціоналізації понять – для систематизації і теоретичного узагальнення наукового бачення змісту сільської економіки. Також застосовано графічний прийом – для наочного представлення отриманих результатів.

Результати дослідження

Фокусування поглядів вітчизняної наукової спільноти на ідентифікації сутності поняття «сільська економіка» має чіткі прояви лише протягом останніх десятиліть, хоча вивчення схожих і дотичних питань завжди перебувало у центрі їх уваги. Вирішення проблем соціально-економічного розвитку села і сільського населення було й залишається одним із пріоритетних напрямів досліджень в аграрній економіці. Водночас, попри належне обґрунтування цієї дефініції у науковому світі і, більше того, формування чіткої позиції у сучасному термінологічному інструментарії аграрної науки, дотепер зберігається дискусивність її сприйняття.

Наразі часто сільську економіку ототожнюють з аграрною економікою і визначають ці поняття як синоніми. Зазначене, безумовно, призводить до хибних уявлень та висновків, що мають негативні наслідки як для села, так й країни в цілому. Крім того, часто вважається, що коли йдеться про сільську економіку, то мається на увазі економіка сільського господарства, тобто має місце певне псевдорозуміння відмінностей та ототожнення цих понять (у т. ч. й у середовищі владних структур), що, з наукового погляду, є методологічно невірним. Це

пояснюється об'єктивною доцільністю трактування цих понять з урахуванням їх змістовного наповнення та обґрунтування функціонального призначення, а саме – трансформації галузевого аспекту розвитку в територіальний, де сільське господарство розглядається лише базовою основою сільської економіки.

Рис. 1. Характерні особливості, що формують систему соціально-економічних відносин у сільській місцевості

Джерело: власні дослідження.

Дискурс учених-економістів щодо необхідності уведення в наукову термінологію поняття «сільська економіка» і, власне, об'єктивності його трактування, пов'язаний з превалюванням наукового бачення багатьох науковців недоцільності градації міської та сільської економік, оскільки обидві належать до економіки національного господарства і мають досліджуватися комплексно. Важливо відмітити, що розвиток сільського господарства піддається помітному

впливу конкуренції з боку інших галузей за використання основних факторів виробництва (земельних ресурсів, праці, капіталу, у т. ч. соціального) не лише в межах сільської економіки, але й системі національної економіки. Відносно вища дохідність конкуруючих галузей, умови, привабливість та престижність праці, можливості використання сучасних техніки та технологій, а також ряд інших чинників призводять до того, що основні ресурси відтікають з аграрного сектора в інші сфери. У цьому зв'язку слід виділити особливості формування системи соціально-економічних відносин у сільській місцевості, що дають підстави для обґрунтування доцільності розгляду поняття «сільська економіка» (рис. 1).

Трактування сільської економіки як аграрної можна також пояснити довготривалим переважанням останньої в структурі видів економічної діяльності на сільських територіях. Не менш важливим чинником вбачається традиційне донедавна ототожнення села з сільським господарством, а відтак вважалося, що розвиток сільського господарства забезпечуватиме й розвиток села. Однак, сучасні умови та результати розвитку сільських територій об'єктивно вказують на існування ряду важливих аспектів, що дозволяють виокремити характерні ознаки відмінності цього наукового підходу. Передусім, нині мають місце, поряд із превалюючими наразі позиціями сільського господарства, поступове скорочення його частки у структурі видів економічної діяльності на сільських територіях; значний відсоток сільських жителів не працює у сільському господарстві; суттєво загострюється ситуація у сільській місцевості щодо скорочення чисельності населення та його старіння, престижності сільської праці, зайнятості населення, забезпечення його соціальною інфраструктурою; поступова деградація, занепад та зникнення сіл [12, с. 136]. Така ситуація викликає суттєве занепокоєння, рівень якого невпинно зростає, адже Україна є аграрною країною і володіє значним потенціалом для розвитку аграрної сфери і, насамперед, – сільського господарства як ключової складової сільської економіки, що природно покликано сприяти зрівноваженому розвитку сільських територій.

Професор М. Й. Хорунжий ототожнює поняття «економіка села (сільської території)» та «сільська економіка» стверджуючи, що економіку села варто розглядати як специфічну систему в сільській місцевості, де взаємодіють два визначальні фактори – продуктивні сили та виробничі відносини. Продуктивні сили села – це матеріально-технічна база галузей і видів діяльності, які знаходяться на даній території, трудові ресурси, структура і рівень кваліфікації, ступінь кооперації та інтеграції виробництва, його спеціалізації. Виробничі відносини визначаються формою власності на засоби виробництва та вироблений продукт [12, с. 136–137]. Відтак, за визначенням дослідника, під економікою села та сільських територій слід розуміти систему галузей і видів діяльності, що знаходяться (функціонують) на даній території.

За іншим підходом, економіка села – це система галузей і видів діяльності, яка включає, крім сільського і лісового господарств, добувну і переробну галузі промисловості, сферу послуг, що функціонують у сільській місцевості, а також інфраструктуру [9, с. 17–18]. Водночас, слід зазначити, що таке трактування вбачається дещо обмеженим і повністю не розкриває потенціал та особливості сільської економіки з огляду на те, що його зміст зводиться лише до переліку існуючих галузей і видів діяльності у сільській місцевості, адже поза увагою залишається характеристика соціально-економічних взаємовідносин між зазначеними суб'єктами.

У наукових дослідженнях професора Т. О. Зінчук сільська економіка розглядається з двох позицій: у широкому розумінні – як комплексна система галузей і різних видів діяльності (сільське, лісове і водне господарство, добувна, обробна і переробна промисловості, будівництво, сфера послуг, інфраструктура тощо) та соціально-економічних відносин на сільських територіях; у вузькому – як багатогалузева сукупність господарюючих суб'єктів – учасників економічної діяльності, які розміщені та функціонують на сільських територіях і перебувають між собою в економічних відносинах з приводу виробництва й обміну продукції та послуг [4, с. 7]. Таке наукове бачення, на нашу думку, є єдиновірним, адже повністю розкриває зміст сільської економіки.

За іншим визначенням, сільська економіка – це система галузей і видів діяльності, що функціонують у сільській місцевості; вона включає в себе, крім сільського і лісового господарств та рибництва, добувні, переробні й інші галузі промисловості, будівництво, сферу послуг та інфраструктуру. В організаційному плані – це сукупність підприємств, установ організацій (або їх підрозділів), фізичних осіб – підприємців, а також домогосподарств, розташованих на території адміністративно-територіальної одиниці або на господарській території окремого поселення у сільській місцевості [2, с. 10–11]. Професор Д. А. Сосюра трактує сільську економіку, по-перше, як мистецтво цілеспрямоване і гармонійного використання природних й придбаних ресурсів та можливостей сільської території; по-друге – як поєднання видів господарської діяльності щодо використання природних та придбаних ресурсів і можливостей сільської території [10, с. 420].

У наукових дослідженнях Н. М. Куцмус акцентується увага на неоруралістичному підході в обґрунтуванні сутності сільської економіки, згідно якою сільська економіка позиціонується як багатофункціональна соціально-економічна система відкритого типу, розвиток якої спрямований на забезпечення добробуту сільського населення [7, с. 217]. Фокусування поглядів науковця на необхідності посилення соціального аспекту розвитку сільської економіки вбачається доцільним з огляду на те, що забезпечення потреб тих, хто проживає і працює у сільській місцевості, тобто селян, є чи не основним фактором

формування ефективної аграрної політики в Україні, орієнтованої на забезпечення зрівноваженого сільського розвитку. У цьому контексті слід звернути увагу на результати наукових досліджень І. І. Кравчук, яка наголошує, що основним завданням сільського соціуму є підтримання зрівноваженого розвитку територіальних економічних систем, підвищення якості життя сільського населення в умовах використання переваг багатофункціональності сільської економіки та економічної активності сільської громади [6, с. 7].

Авторська позиція зводиться до того, що розвиток сільської економіки слід розглядати крізь призму багатофункціональності її системи, що характеризується функціонуванням на сільських територіях, крім домінуючої складової – сільського господарства, багатьох інших галузей економіки, що розглядаються як дотичні до нього в межах сільської території, однак відіграють суттєву роль у забезпеченні перманентного сільського розвитку, а відтак – підвищенні якості життя сільського населення. Важливо відмітити, що багатофункціональність сільської економіки сприяє багатофункціональності села. У цьому контексті чітко простежується бінарність змісту сільської економіки та взаємодія її компонент, а саме: по-перше, сільська економіка – це система галузей і різноманітних видів діяльності, тобто складових, що функціонують на сільських територіях, – сільське (домінанта), лісове, рибне, водне господарства, добувні, переробні й інші галузі промисловості, будівництво, сфера послуг, інфраструктура; по-друге – сукупність суб'єктів господарської діяльності (підприємств, установ, організацій, фізичних осіб – підприємців, інших господарських одиниць та господарств населення), розміщених на сільських територіях, що забезпечують розвиток крізь призму галузевої чи видової приналежності.

Слід відзначити, що багатофункціональність сільської економіки – характерна риса європейської моделі розвитку сільських територій, яка реалізується шляхом імплементації концепції деаграризації сільської економіки, тобто зменшення в її структурі частки аграрного виробництва. Це, безумовно, є передумовою зниження ступеня ризику ведення господарської діяльності та створення передумов багатопланового відновлення і переорієнтації усталених поглядів та методів діяльності у сфері аграрного виробництва [5, с. 48]. При цьому, слід наголосити на тому, що зниження частки аграрного виробництва не означає зниження його ролі у розвитку сільських територій. Відтак, логічно стверджувати, що трансформація агроцентризму в політику сільської економіки є прерогативою сучасного науково-методологічного базису формування стратегічних імперативів сільського розвитку в Україні (рис. 2).

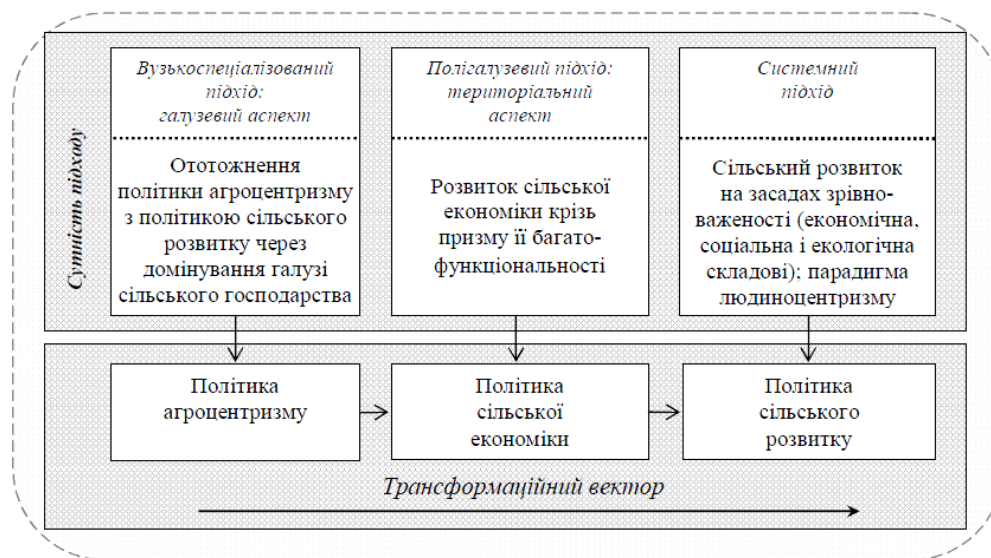

Рис. 2. Науково-методологічний базис сільського розвитку в Україні

Джерело: власні дослідження.

Підвищення якості життя сільського населення є новою парадигмою сільського розвитку. Поширення поняття «якість життя» є характерною ознакою поступової зміни політики агроцентризму, тобто переважання ролі сільськогосподарської діяльності як соціально-економічного підґрунтя розвитку села, на політику людиноцентризму. Такі суттєві зміни, безумовно, неможливі без ключової економічної складової – сільської економіки, багатофункціональності якої, власне, і забезпечує передумови й можливості підвищення якості життя сільського населення.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Ключовою основою сучасного науково-методологічного базису розробки стратегічних імперативів сільського розвитку в Україні вбачається трансформація агроцентризму в політику сільської економіки, якій відводиться винятково важлива роль у формуванні продовольчої безпеки країни, виконанні бюджетоутворюючої місії, сприянні функціонуванню технологічно пов'язаних галузей та виробництв. Розвиток сільської економіки повинен мати територіальне спрямування на засадах системного й інноваційного підходів, що сприятиме врахуванню іманентних особливостей окремих сільських територій та реалізацію їх природно-ресурсного потенціалу. Зазначене сприятиме інтегрованому сільському розвитку в Україні, що відповідатиме концепції переходу на новий рівень економічного зростання більшості європейських країн, стандарти якості життя сільського населення у яких є одними із найвищих у світі.

Перспективами подальших досліджень у даному науковому напрямі є обґрунтування інструментів, механізмів та моделей розвитку сільської економіки в умовах євроінтеграційної перспективи.

Література

1. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 5 (570). – С. 59–67.
2. Довідник для сільського та селищного голови / Кол. авторів [В. К. Терещенко, О. М. Бородіна, В. П. Васильєв, В. Г. Вдович та ін.]. – Київ: Всеукраїнська асоціація сільських та селищних рад; Проект USAID АгроІнвест, 2014. – 529 с.
3. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/themes/garland/pdf/7.2.%20Basic%20material%20UKR.pdf>
4. Зінчук Т. О. Трансформація агроцентризму в політику сільської економіки в умовах викликів глобалізації / Т. О. Зінчук // Вісн. ЖНАЕУ. – 2010. – № 2 (27). – С. 3–12.
5. Ключник А. В. Деаграризація сільської економіки [Електр. ресурс] / А. В. Ключник, А. В. Слюсаренко. – Режим доступу : http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/14_14.pdf
6. Кравчук І. І. Економічний розвиток сільського соціуму: проблеми управління : [монографія] / І. І. Кравчук. – Житомир : Полісся, 2014. – 344 с.
7. Куцмус Н. М. Неоруралізм як сучасний методологічний підхід до розвитку сільської економіки / Н. М. Куцмус // Кооперативні читання: 2015 рік : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 3 квіт. 2015 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2015. – С. 214–218.
8. Марущинець А. В. Галузева та територіальна трансформація аграрної сфери [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/0119marusch.pdf>
9. Сельская экономика : учеб. / Под ред. С. В. Киселева. – С. : ИНФРА-М, 2008. – 572 с.
10. Сосюра Д. А. К вопросу идентификации сельской экономики / Д. А. Сосюра // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 3. – С. 418–420.
11. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. О. М. Бородіної, І. В. Прокопи ; ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ». – Київ, 2010. – 376 с.
12. Хорунжий М. Й. Економіка села в контексті організаційно-економічних трансформацій / М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2010. – № 11 (193). – С. 136–141.
13. Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні / В. В. Юрчишин; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАНУ». – Київ, 2013. – 424 с.